

КОНЦЕПТ «ЛЮДИНА» В ЕТНОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ І АНГЛІЙЦІВ

У статті подаються результати дослідження концепту ЛЮДИНА в україно- та англомовній етносвідомості. Цей концепт дає змогу побачити особливості етнічного світобачення людини як живої, розумної, соціальної, істоти. Дослідження проводиться на матеріалі україно- та англомовних паремій. (перше й третє речення дубляж за смыслом)

Ключові слова: концепт, етносвідомість, прислів'я, приказки.

Актуальність статті, як нам представляється, пов'язана з тим, що складні співвідношення між мовою, її природою, з точки зору аналізу когнітивної сфери людини як соціальної істоти, знаннями, значеннями та знаками особливо важливі для вирішення великої кількості прикладних лінгвістичних задач, оскільки їх особливістю є орієнтація на конкретні потреби суспільства, діяльність людини в соціумі (мова і значення), з одного боку, і використання мови як основного носія інформації (інформація – мова – знак), з другого. Відомо, що мова – це надзвичайно складна знакова система, яка відрізняється від усіх інших знакових систем у людському суспільстві

своєю можливістю змінюватися у часі та просторі й адаптуватися до різних умов соціального середовища, будучи водночас і продуктом (результатом процесу) і процесом з його можливістю самоорганізуватися. Сьогодні все частіше можна почути заклики до більш глибокого, міждисциплінарного підходу до інтерпретації мови як специфічного феномену, через посередництво якого можна зрозуміти природу особистості, її місце у соціумі, а питання про значення мовного знака формулюється як питання про те, яке концептуальне або когнітивне значення підводиться під «дах» знаку (квант інформації за О. Кубряковою). Модель пізнання мовної дійсності зараз представляється у вигляді такої схеми: мова – середовище (соціум) – досвід – пізнання – знання – мова, тобто мова являється природним, цілісним об'єктом, основна функція якого полягає у тому, щоб представляти знання в ментальному просторі.

Якщо систематизувати концепції, що орієнтовані на вивчення людини як об'єкта дослідження виокремлюються декілька напрямів: людину вивчає філософія з точки зору її місця в світі, як суб'єкта пізнання; психологія з точки зору цілісності психологічних процесів, властивостей, відносин, здібностей; соціологія з точки зору становлення особистості під впливом соціальних факторів, біологія з точки зору її природної суті. Тобто, людина – це біологічна (жива) істота, розумна істота, яка усвідомлено сприймає світ, формує систему знань, займається цілеспрямовано творчою діяльністю для того, щоб пристосувати об'єкти та явища світу до потреб людини, соціальна істота, яка створює спільноту виробництва життєвих благ (матеріальних і духовних).

Одиницею аналізу був обраний концепт як семантичне утворення, яке відзначене лінгвокультурною специфікою та тим чи іншим чином характеризує носіїв окремої етнокультури, відображає етнічну мовну картину світу оскільки «абсолютно вірогідно, що кожний історичний період у житті людей, занепадаючи, сходячи з арени історії, залишав як феномен психічної і соціальної діяльності людей окремого племені, роду, народності певні архетипи» [11, с. 215]. Різниця в розумінні світу навколо людини, ієрархії культурних цінностей, різні культурні сценарії, сформульовані в термінах універсальних концептів людини, дозволяють нам порівнювати різні культурні норми у всій специфіці» [2, с. 212].

Матеріалом аналізу були обрані 500 україно- та 500 англомовних прислів'їв і приказок. Ми виходимо з того, що «відтворюваність як головний критерій установлення обсягу фразеологічного фонду спричиняє до значного його розширення. У новітніх розробках до фразеології мови залучаються прислів'я, крилаті вислови, загадки і навіть складені сполуки термінологічного шару лексики» [4, с. 223]

Хоча сьогодні в українській фразеографії не існує однієї точки зору на критерії розмежування власне фраземіки та пареміології [3; 7; 9], але ні у кого не викликає сумнівів той факт, що прислів'я та приказки складають особливу частину фразеологічного фонду будь-якої мови, оскільки вони проявляють себе як основні носії «констант культури» (Ю. С. Степанов) тобто виступають як «засоби квантування культурно-семантичного континуума» [4, с. 105]

В україномовній картині світу фізичні властивості людини показані за допомогою універсального набору семіотичних опозицій моделі світу, які відображаються народними висловами з певними ключовими словами: **дужий, сильний, міцний,**

здоровий, молодець / слабкий, хворий, кволий. Ці самі слова тому достовірні, що вони зафіксовані в реальних пареміологічних текстах, це «термінологія традиції, термінологія носіїв» [10, с. 17]. **Сила** – це своєрідне благо, можливість прояву різноманітних фізичних можливостей (спритність, витривалість, швидкість тощо): *де розум не дістане, там сила добуває; де сила — там і міць*. Образним еталоном сили найчастіше виступає **дуб**, який уособлює поняття сили, дужої людини: *міцний як дуб; здоровий як дуб*. Ідея фізичної сили реалізується завдяки зооморфізмам (*дужий як ведмідь; здоровий як бик / бугай / буйвол*) порівнянням з природними стихіями (*дужий як мороз; міцний як лід узимку*), твердими предметами та артефактами (*міцний як камінь; твердий як з бронзи*) або використанням паремій антонімічного характеру (*м 'який хоч у вуха клади; а він гнеться як життій бублик*). Ставлення народу до невинуватеного та надмірного застосування сили, звучать досить критично, образливо або жартівливо: *до булави треба голови; сила в руках, а в голові дим; сила воляча, а ум курячий*. Сильна людина є опорою, захисником та поборником правди в українській картині світу.

Фразеосемантичне поле «розумові здібності» пов'язано з опозицією «розумний» – «нерозумний», яка представлена лексемами **мудрий, бувалий, досвідчений, дурний**. В українській картині світу інтелект та розум є важливою характеристикою людини, її скарбом, цінністю, безсмертям: *розум – скарб людини, людину цінують не за роки, не за гроші, а за розум*. Мовна концептуалізація ментальних характеристик людини репрезентується через протиставлення розуму грошам / багатству, грошам / силі (*розуму за гроші не купиш; не володїй добром, а володїй умом*); через уявлення розумної людини як людини похилого віку, яка уособлює розум і мудрість (*з віком розум приходить; старого горобця на полову не зловиш*); через уявлення розумної людини як мовчазної, небагатослівної, небалакучої (*мудрий не все каже, що знає, а дурень не все знає, що каже*). Основним опорним компонентом при описі розумових здібностей людини виступає соматизм **голова**: *одна голова добре, а дві краще*. Фразеологізми, які актуалізують розуміння дурної людини, демонструють сприйняття етносом немітливої людини на підставі метонімізації функцій соматизму «голова» та його метафоризації через уподібнення до порожнього або заповненого чимось непотрібного умістилища: *вітер у голові гуляє; дірява голова; солома в голові* [8, с. 85].

Фразеосемантичне поле «соціальний стан» включає диференціацію людини за високим та низьким соціальним становищем та ставленням людини до праці та господарства. Високе соціальне становище в українській свідомості асоціюється з характеристиками **висоти, величі та значущості**, які виділяють людину поміж інших, а низький соціальний стан представлений такими характеристиками як **дрібнота, мілина, неспроможність, пікчемність, недоцільність, непридатність та меншовартість**. Фразеологічне втілення семантичного компонента **багатство** ґрунтується переважно на сприйманні достатку як товстого, наповненого грошима умістилища та сприятливих умов існування. Для опису заможних людей часто використовуються образні еталони зі сфери антихристиянських понять (*поки ситий схудас – худого чорти візьмуть; багатому чорт дітей колише*), що свідчить про негативне ставлення до багатіїв, натякає на «нечисті» гроші та шляхи їх заробітку.

Характерним є репрезентація агресивно-недоброзичливого ставлення до людини, яка живе краще інших: *беруть завидки на чужі позитки; сусід стати не дає – добре живе; чужа доля всім завидна*. Тема заздрощів має певні реляції до осмислення «свого» і «чужого» в українській культурі. Серед таких паремій виділяється група із загальною семантикою «заборона на користування чужим»: *не бери чужого – не бійсь нікого; на чужий коровай очей не поривай; чужим не наживеися*. Аналіз паремій, які висвітлюють співвідношення «своє» – «чуже» в українській народній свідомості, виявляє домінування лексеми «своє» з позитивною оцінкою, щое одним з аргументів на користь існування такого феномену, яким є український індивідуалізм, зумовлений соціально-історичними факторами: *ліпше своє мале, ніж чуже велике; краще своє латане, ніж чужа хатане*. Мовна репрезентація лексем **бідність**, **пуща** представлена значно ширше; ці поняття пов'язані зі скрутним, безвихідним становищем, порожнечою, злиднями: *класти зуби на полицю; хоч в петлю лізти; доходити / доводити до точки; гол як сокіл*. Прислів'я здебільше відображають класову диференціацію, соціальну нерівність: прості люди виступають носіями чесності й справедливості, а кривду ж творять багатії, пани, чиновники, судді: *мужик землю засіває, а пан хліб поїдає; гроші йдуть до багатого, а злидні – до бідного; доки багатий стухне, то бідний з голоду стухне, юристи на руку нечисті*. **Праця** є запорукою здоров'я (*праця додає здоров'я, а лінь – хвороб; рух – це здоров'я*). Соматизми «руки» та «око» виступають основними елементами при описі праці, оскільки руки були основним «інструментом» при обробці землі, збиранні врожаю та засівання під час землеробних праць, а око виступало як мірило якості та виконаної роботи: *свій глаз – алмаз, чужі руки – круки; чого не доглянеш очима, за те відповіси плечима*. Лінощі, неробство, пасивність осуджуються носіями української мови (*на однім місці і камінь мохом обростає, лінощі гублять людину*); основними показниками ледарства є **гульгайство**, лежання на печі або ліжку та **безтурботне життя**: *тільки пить та гулять, а до діла руки болять; Іван на дуду грає, а Марія з голоду на кутні співає*.

В англomовній картині світу фізична сила представлена незначною кількістю фразеологізмів з етнокультурною домінантою **лев (lion)** з виключно позитивними асоціаціями **сили, хоробрості, здоров'я, енергії**: *lion-hearted (Richard Lion-Heart); lion-like, brave as a lion*.

В англomовній картині світу лексема «**розумний**» асоціюється з такими поняттями як «mind», «ability», «sability», «aptitude», «talent» та представлена переважно позитивно забарвленими фразеологізмами, які вербалізують такі поняття, як «здібності», «обдарованість», «мудрість», «спостережливість», соматизмом-домінантою «head»: *two heads are better than one; to have (a good) head on one's shoulders; to use*. Символом високих інтелектуальних здібностей в англійській мові виступає зооморфізм owl: *wise old owl*. Фразеологізми на позначення розумових здібностей з ключовою лексемою «дурак / дурний» (**fool**) характеризують ментальну обмеженість людини, яка виражається в її поведінці, словах, сприйнятті інформації. Цей субконцепт представлений пареміями, які мають негативну конотацію, невірність інтелектуально неспроможних людей: *a wise man changes his mind, a fool never will*. Для опису розумово невірної людини глупоти та дивакуватості

англійці використовують зооморфізми **hare, bear, hen, donkey, ass, ox, fish та goose**: *to be as dumb as an ox; to be silly as a goose*. Опорним компонентом виступає сома-тизм **head** та його метафоричні синоніми *cylinder, crumpet, skull та belfry* як символи мисленнєвих здібностей; пустота або відсутність голови на плечах свідчать про не-далекую людину: *not to have a brain in one's head; a big head but little wit; soft in the head; thick skull*. Обмежені ментальні здібності описують нерозумну, неадекватну, марнотратну, смішну поведінку: *it is a foolish sheep that makes the wolf his confessor*. В англійській картині світу дурень репрезентований як везуча людина: *fools have fortune; the biggest fools have the best luck*; а також акцентується увагу на тому, що кожна людина, незалежно від соціального положення або статків, здатна на дурість: *every man has a fool in his sleeve*. Отже, дурень – це людина з низьким рівнем ін-телекту, невірний і впертий, але незважаючи на його «дурість», він щасливий і везучий, часто дурна людина займається марною і непотрібною роботою, проте, незважаючи на інтелектуальні здібності та соціальне положення, в цій ролі може опинитися кожна людина.

Фразеологічне втілення семантичного компонента «соціальний статус» в англо-мовній картині світу тісно пов'язаний зі статками людини, які виступають показни-ком її досягнень та положення в суспільстві. Найпотужнішим мірилом статусу та суспільної поваги є гроші, як наймогутніший інструмент раціоналізації всіх аспек-тів ділового життя, всіх форм людських відносин. Лексема «**money**» є еквівален-том свободи, благополучного життя, могутньої сили: *he that has money has what he wants; there is no companion like penny*. Людина з грошима має багато друзів, може вибирати з ким товаришувати, їй завжди раді, вона має особливі права: *rich folk have many friends; everyone is akin to the rich man*. Тема влади грошей набуває осо-бливого звучання через те, що гроші представлені як сила, що править усім світом: *all things are obedient to money; money is the only monarch; money governs the world*. З одного боку, вони «створюють, формують» людську особистість (*a man without money is no man at all; manners and money make a gentleman*), з іншого характери-зуються як руйнівне, негативне начало (*money is the root of all evil; the abundance of money ruins you*). Культурною англосаксонською універсалією можна вважати «необхідність економно витрачати гроші»: *a penny saved is penny earned*. Багатству протиставлена бідність: бути бідним важко, скрутно, образливо, бідність сприяє розпаду особистості: *an empty sack cannot stand upright*. Але, бідні люди, як правило, мають непогане здоров'я (*poverty is the mother of health*), вони чесні та чисті душею (*he that has little is the less dirty*), серед них є багато розумних, талановитих людей (*poverty is the mother of all arts*).

В англійських пареміях поняття **праця** посідає важливе місце в житті люди-ни: *he that will not endure labor in this world, let him not be born; business is the salt of life; labor overcomes all things*. Праця – це також важкий труд, який вимагає зу-силь задля отримання бажаного результату, основна годувальниця людини: *no sweet without sweat; nothing to be got without pains; he that would eat the fruit must climb the tree; where bees are there is honey*. Ідея наполегливої праці (**diligence**) безпосередньо пов'язана зі ступенем матеріального добробуту людини: *diligence is the mother of good fortune*. Негативною конотацією наділені паремії, які характеризують поспіх в

роботі (**hasty**): *nothing to be done hastily but killing of fleas*. Запорукою якості та майстерності праці виступають знаряддя праці, інструменти (**tools**): *what is the workman without his tools*; вміння вчитися на власних помилках (**mistake**): *he who makes no mistakes, makes nothing*; точність у виконанні, ретельність: *score twice before you cut once*; старанність: *be all over oneself*; а також сконцентрованість на одному виду діяльності: *Jack of all trades is a master of none*.

Характерним для англосмовної картини світу є сприйняття праці як систематичного процесу (*feather by feather a goose is plucked*), який розподілений на етапи: *the end crowns the work; a good beginning is half the battle; a good beginning makes a good ending*.

Підводячи підсумок, підкреслимо, що реалізація різноманітних прикладних лінгвістичних задач (напр., комунікативні технології) в сучасному розумінні має тенденцію до зв'язку з різними науками (сферами знання), взагалі, і з проблемами соціуму, зокрема. Тому спеціалісту в галузі прикладної лінгвістики треба добре розуміти загальну семіотичну проблематику, зацікавленості у всебічному вивченні людини її уявлень, знань, цінностей.

Література

1. Баксанский О. Е. Когнитивные науки. От познания к действию [Текст] / О. Е. Баксанский, Е. Н. Кучер. — М. : URSS. КомКнига, 2005. — 184 с.
2. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / А. Вежбицкая. — М. : Языки славянской культуры, 2001. — 272 с.
3. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов: посіб. для переклад. відділень вузів / Л. Г. Верба. — Вид. 4-те, перероб. та доп. — Вінниця : Нова книга, 2008. — 248 с.
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. — К. : Логос, 2002. — 292 с.
5. Кубрякова Е. С. Размышления о судьбах когнитивной лингвистики на рубеже веков / Е. С. Кубрякова. Вопросы филологии. — 2001. — № 1. — С. ???
6. Кубрякова Е. С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем / Е. С. Кубрякова. Язык и структуры представления знаний. — М. : ИНИОН РАН, 1992. — С. 4–38.
7. Прадід Ю. Ф. Історія української історіографії / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство : науково-теоретичний журнал. — 2011. — № 1. — С. 31–40.
8. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологінгвістичний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова ; Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького, Наукова лінгвістична школа. — К. ; Черкаси : Брама, 2004. — 276 с.
9. Скопненко О. І. Зі спостережень над історією й сучасними процесами розмежування фраземіки та пареміології в україністиці / О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк-Скопненко // Мовознавство : науково-теоретичний журнал. — 2011. — № 1. — С. 40–49.
10. Цивьян Т. В. Модель мира и ее лингвистические основы / Т. В. Цивьян. — Изд. 3-е, испр. — М. : URSS, 2006. — 280 с.

11. Яковлева О. В. Символіка слова *каліна* в мовній картині світу українців / О. В. Яковлева // Мова : науково-теоретичний часопис. – Одеса, 2004. – № 9. – С. 215– 221.

Filippova N. M. The concept of MAN in the ethnical consciousness of Ukrainians and Englishmen.

The research of the concept MAN in Ukrainian and English ethnical consciousness is presented. The concept opens the specific characteristics of the ethnical outlook of the man as a living, intellectual and social being. Ukrainian and English proverbs and sayings have been used for the analysis.

Key words: concept. ethnical consciousness. sayings.proverbs.

Филиппова Н. М. Концепт ЧЕЛОВЕК в этносознании украинцев и англичан.

В статье представлены результаты исследования концепта ЧЕЛОВЕК в украинско- и англоязычном сознании.

Данный концепт позволяет понять особенности мировосприятия человека как живого, разумного, социального существа. Исследования украинско- и англоязычных пословиц и поговорок.

Ключевые слова: концепт, этносознание, пословицы, поговорки.